

РОЗДІЛ VIII. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.431

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.80>

АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОКАРАННЯ ЗА ТОРГІВЛЮ ЛЮДЬМИ

Андрушко А.В.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
та правоохоронної діяльності
Ужгородського національного університету
ORCID: 0000-0002-7735-7898*

Андрушко А.В. Аналіз практики застосування покарання за торгівлю людьми.

У статті на підставі аналізу 80 обвинувальних вироків, що набрали законної сили, ухвалених судами першої інстанції за період з 2020 по 2024 рік, встановлено особливості застосування покарання за торгівлю людьми. Для цього узагальнено дані, що стосуються 103 засуджених за цей злочин.

З'ясовано особливості врахування судами особи винного, обставин, які пом'якшують та які обтяжують покарання, звернуто увагу на основні помилки, які при цьому трапляються.

Встановлено, що 96,1% засудженим за торгівлю людьми особам суд призначив покарання у виді позбавлення волі. Чотирьом (3,9%) засудженим (у всіх випадках – за ч. 2 ст. 149 КК України) суди призначили покарання у виді штрафу (в порядку призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом). Шести (5,8%) засудженим суд призначив додаткове покарання у виді конфіскації майна.

З'ясовано, що мінімальний строк призначеного покарання у виді позбавлення волі на певний строк за торгівлю людьми сягав 2 років (у порядку призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом), максимальний – 8 років; здебільшого ж суди призначали покарання у виді позбавлення волі строком на 5 років, що відтак давало їм змогу звільнити засудженого від відбування покарання з випробуванням. Звернуто увагу також на те, що максимальний призначений судом строк покарання у виді позбавлення волі (8 років) є мінімальним строком цього покарання, передбаченим санкцією ч. 3 ст. 149 КК України. У зв'язку з цим зроблено висновок, що український законодавець і вітчизняні суди по-різному оцінюють суспільну небезпеку торгівлі людьми.

Встановлено, що до реального відбування покарання засуджені лише 15 осіб (14,6%), інші

88 осіб (85,4%) звільнені від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України). Звернуто увагу на те, що до позбавлення волі на певний строк з реальним його відбуванням засуджені тільки 11 осіб (з 99 осіб, яким суд призначив це покарання), до інших же застосовано штраф. Таким чином, до реального відбування покарання за торгівлю людьми суди засуджують навіть не кожного сьомого винного, а до покарання у виді позбавлення волі з реальним його відбуванням – лише кожного дев'ятого.

Показано, що рішення про звільнення особи від відбування покарання з випробуванням часто не підкріплені належною аргументацією або ж відповідні аргументи є непереконливими через їх формальний характер.

Ключові слова: торгівля людьми, покарання, призначення покарання, звільнення від покарання та його відбування.

Andrushko A.V. Analysis of the practice of applying punishment for human trafficking.

Based on the analysis of 80 convictions that have entered into force, adopted by the courts of first instance for the period from 2020 to 2024, the article establishes the peculiarities of the application of punishment for human trafficking. For this purpose, data on 103 people convicted of this crime have been summarized.

The peculiarities of the courts' consideration of the identity of the perpetrator, the circumstances that mitigate and aggravate the punishment are clarified, attention is drawn to the main mistakes that occur in this case.

It was established that 96,1% of persons convicted of human trafficking were sentenced by the court to imprisonment. Four (3,9%) convicts (in all cases convicted under Part 2 of Article 149 of the Criminal Code of Ukraine) were sentenced by the courts to a fine (in order to impose a

milder punishment than provided for by law). Six (5,8%) convicts were sentenced to an additional punishment in the form of confiscation of property.

It was found that the minimum term of punishment in the form of imprisonment for a certain period for human trafficking reached 2 years (in the order of imposing a milder punishment than provided for by law), the maximum – 8 years. For the most part, the courts imposed punishment in the form of imprisonment for a term of 5 years, which thus allowed them to release the convict from serving a sentence with probation. Attention is also drawn to the fact that the maximum term of punishment imposed by the court in the form of imprisonment (8 years) is the minimum term of this punishment provided for by the sanction of Part 3 of Art. 149 of the Criminal Code of Ukraine. In this regard, it is concluded that Ukrainian legislator and domestic courts have different assessments of the social danger of trafficking in human beings.

It was established that only 15 persons (14,6%) were sentenced to serve their sentences, the remaining 88 persons (85,4%) were released from serving a sentence on probation (Article 75 of the Criminal Code of Ukraine). Attention is drawn to the fact that only 11 people were sentenced to imprisonment for a certain period of time with its actual serving (out of 99 people to whom the court imposed this punishment), while a fine was applied to the rest. Thus, not even every seventh offender is sentenced to actual serving a sentence for human trafficking, and only every ninth person is sentenced to imprisonment with actual serving it.

It was shown that decisions to release a person from serving a probationary sentence are often not supported by proper arguments or the relevant arguments are unconvincing due to their formal nature.

Key words: human trafficking, punishment, imposition of punishment, release from punishment and its serving.

Постановка проблеми. Дослідження практики застосування покарання за конкретні кримінальні правопорушення, в тому числі й за торгівлю людьми (ст. 149 Кримінального кодексу України), має важливе значення, оскільки дає змогу отримати значущу інформацію про призначувані за вчинення відповідних діянь покарання, а також про характерні помилки, що допускаються судами при їх призначенні, а також при звільненні засуджених від покарання та його відбування.

Стан опрацювання проблематики. Питанням застосування покарання за торгівлю людьми свої праці присвятили О.П. Горох, Н.О. Гуторова, Я.Г. Лизогуб, А.М. Орлеан, Н.А. Орловська, А.С. Політова та інші українські науковці. Неод-

норазово зазначених питань у своїх публікаціях торкався також автор цих рядків [див., зокрема: 1, с. 332–338; 2, с. 291–295; 3; 4]. Водночас вказані публікації, за винятком тез доповіді на міжнародній науково-практичній конференції «Державна політика у сфері протидії торгівлі людьми і незаконній міграції: сучасні виклики для України та світу» (Львів, 7 червня 2024 року) [4], які лягли в основу цієї статті, ґрунтувалися на аналізі судової практики за період до 2020 року.

Мета дослідження. Мета статті – на основі вивчення судової практики за період з 2020 по 2024 рік проаналізувати особливості застосування покарання за торгівлю людьми.

Виклад основного матеріалу. Наведені нижче дані одержані в результаті аналізу 80 обвинувальних вироків, що набрали законної сили, ухвалених судами першої інстанції за період з 2020 по 2024 рік. Автором узагальнено дані, що стосуються 103 засуджених за торгівлю людьми. З-поміж цих осіб 15 (14,6%) засуджено за ч. 1 ст. 149 КК України, 61 (59,2%) – за ч. 2 ст. 149 КК України, 27 (26,2%) – за ч. 3 ст. 149 КК України.

У п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України зазначено, що суд призначає покарання, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Вивчення судової практики засвідчило, що, призначаючи покарання за розглядуване діяння, суди враховували найрізноманітніші дані, які стосуються особи винного: молодий або похилий вік обвинуваченого, стан його здоров'я, наявність чи відсутність у нього судимості, перебування його на обліку у лікаря-нарколога та психіатра, наявність в обвинуваченого хронічних захворювань, його працевлаштованість, наявність на його утриманні неповнолітніх дітей чи непрацездатних батьків тощо. Проте найчастіше суди враховують характеристики (здебільшого позитивні) винних осіб, видані за місцем їх проживання (переважно) та (чи) роботи. Доводиться констатувати, що ці характеристики суди у жодному із проаналізованих випадків не оцінили критично, хоча є підстави вважати, що принаймні частина позитивних характеристик, врахованих судами при призначенні покарання, містила необ'єктивні дані, оскільки особи, що видали ці характеристики, формально поставились до виконання свого обов'язку [4, с. 9].

Нерідко суди досліджують особу винного вкрай поверхово. Так, наприклад, Рівненський міський суд Рівненської області у вирокі від 22 червня 2023 року зазначив тільки те, що винний на обліку у лікаря психіатра та нарколога не перебуває [5], Тернопільський міськрайонний суд Тернопільської області у вирокі від 30

листопада 2022 року врахував лише молодий вік обвинуваченої [6], Любашівський районний суд Одеської області у вироку від 27 липня 2021 року вказав лише те, що обвинувачений раніше несудимий [7], Шосткинський міськрайонний суд Сумської області у вироку від 24 березня 2021 року обмежився лише тим, що констатував наявність на утриманні обвинуваченого п'яťох малолітніх дітей [8]. Водночас у деяких вироках мають місце доволі розлогі характеристики обвинувачених. Так, приміром, Івано-Франківський міський суд Івано-Франківської області у вироку від 1 липня 2021 року зазначив, що враховує дані про особу винного, зокрема його молодий вік, стан здоров'я, а також те, що він раніше несудимий, до кримінальної відповідальності притягається вперше, за місцем проживання характеризується позитивно, одружений, має на утриманні малолітню дочку, яка на даний час перебуває у будинку дитини, оскільки була вилучена в зв'язку з відсутністю належних умов для проживання; не працює, на обліку у лікаря нарколога не перебуває, однак з 20.07.2004 року перебуває на обліку у лікаря психіатра Трускавецької міської лікарні [9].

Лише щодо 14 осіб (13,6%) суд констатував відсутність обставин, які пом'якшують покарання; стосовно ж 89 осіб (86,4%) зазначені обставини були враховані. Серед обставин, які пом'якшують покарання, перерахованих у ч. 1 ст. 66 КК України, враховувались такі: щире каяття (85 осіб – 95,5%), активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення (51 особа – 57,3%), добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (12 осіб – 13,5%), вчинення кримінального правопорушення внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин (4 особи – 4,5%). Суди також активно користуються правом визнавати такими, що пом'якшують покарання, й інші обставини, не зазначені в ч. 1 ст. 66 КК України. Такими визнавались: визнання своєї вини (28 осіб – 31,5%), наявність на утриманні неповнолітніх дітей (6 осіб – 6,7%), наявність на утриманні інших осіб, які потребують догляду (2 особи – 2,3%), притягнення до кримінальної відповідальності вперше (4 особи – 4,5%), відсутність претензій з боку потерпілих (2 особи – 2,3%), наявність позитивної характеристики (1 особа – 1,1%), перерахування обвинуваченим грошових коштів на допомогу ЗСУ (1 особа – 1,1%), те, що винний є особою молодого віку (1 особа – 1,1%), те, що винний є особою похилого віку (1 особа – 1,1%), те, що винний є інвалідом III групи (1 особа – 1,1%), те, що винний має тяжкі хронічні захворювання (1 особа – 1,1%), те, що злочин не заподіяв шкоду (1 особа – 1,1%), те, що обвинувачений сприяв встановленню істини обставин події криміналь-

ного правопорушення (1 особа – 1,1%), те, що обвинувачений повідомив невідомі стороні обвинувачення обставини злочинної діяльності, повідомив про дії осіб, причетних до вчинення злочинів, викрив інших співучасників вчинених ним злочинів (1 особа – 1,1%), те, що винний співпрацював зі стороною обвинувачення (1 особа – 1,1%).

Вочевидь, деякі з перерахованих обставин стосувалися радше особи винного, однак суди, користуючись наданим їм законодавцем правом, помилково зарахували їх до обставин, що пом'якшують покарання. Окремі з перерахованих обставин (скажімо, притягнення до кримінальної відповідальності вперше) навряд чи взагалі можуть претендувати на те, аби їх враховували з метою пом'якшення покарання.

Вище зазначалося, що в якості обставини, яка пом'якшує покарання за торгівлю людьми, суди найчастіше враховують щире каяття. Проте його констатація зазвичай має формальний характер. Лише в поодиноких випадках суди намагалися пояснити, що вони мали на увазі під щирим каяттям і чому врахували його в якості обставини, яка пом'якшує покарання. Так, наприклад, Малиновський районний суд м. Одеси у вироку від 23 березня 2023 року вказав, що щире каяття обвинуваченої виявилось у тому, що вона повністю визнала вину та надала правдиві покази про обставини вчинення злочину [10]. Більш деталізованим є пояснення Краснокутського районного суду Харківської області, який у вироку від 24 листопада 2021 року зазначив, що щире каяття обвинуваченого виразилось у повному визнанні ним своєї вини, правдивій розповіді про обставини вчинених кримінальних правопорушень, критичній оцінці своєї протиправної поведінки [11].

Свідченням недостатнього розуміння багатьма суддями сутності щирого каяття як пом'якшуючої покарання обставини, на мій погляд, є те, що суди часто враховують в якості обставин, що пом'якшують покарання, і щире каяття обвинуваченого, і визнання ним своєї вини. Цілком очевидно, що щире каяття неможливе без визнання особою своєї вини, а тому подвійне врахування вказаних обставин є помилковим.

В якості пом'якшуючої покарання обставини суди часто враховують також активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення. Проте лише в одному вироку суд пояснив, що має на увазі під відповідним сприянням. Так, Краснокутський районний суд Харківської області у вироку від 24 листопада 2021 року зазначив, що активне сприяння розкриттю кримінальних правопорушень полягало в тому, що обвинувачений добровільно брав участь у всіх слідчих діях, не змінював своєї позиції щодо визнання вини, отже надавав органам досудового роз-

слідування активну допомогу під час розслідування кримінальних правопорушень [11]. У той же час, як зазначалося вище, деякі суди врахували в якості обставини, що пом'якшує покарання, не лише активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення, а й фактично тотожні за змістом обставини – сприяння встановленню істини обставин події кримінального правопорушення; повідомлення стороні обвинувачення невідомих їй обставин злочинної діяльності; повідомлення органам досудового розслідування про дії осіб, причетних до вчинення злочинів; викриття інших співучасників вчиненого кримінального правопорушення; співпраця зі стороною обвинувачення [4, с. 12].

В окремих випадках на необґрунтованість врахування активного сприяння розкриттю кримінального правопорушення як обставини, що пом'якшує покарання, вказують апеляційні суди. Так, наприклад, колегія суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Чернігівського апеляційного суду підкреслила, що Деснянський районний суд міста Чернігова безпідставно врахував активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення як обставину, що пом'якшує покарання, позаяк з матеріалів кримінального провадження вбачається, що обвинувачений не вчинив жодної дії, яка б свідчила про надання допомоги органу досудового розслідування в розкритті цього злочину, а свою вину у вчиненні кримінального правопорушення визнав лише під час судового розгляду [12].

Обставини, що обтяжують покарання, суд врахував лише щодо двох осіб (1,9%); стосовно 101 особи (98,1%) суд встановив відсутність зазначених обставин. Такою, що обтяжує покарання, суд визнав лише одну обставину: вчинення кримінального правопорушення щодо особи похилого віку.

Аналіз практики застосування покарання за розглядуване діяння засвідчив, що угоду про визнання винуватості з прокурором уклали 40 осіб (38,8%), обвинувачених у вчиненні торгівлі людьми. При цьому варто зауважити, що призначення покарання у цілому ряді таких випадків відзначалося формальним характером.

Більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, суди призначили 27 особам (26,2%). Із них чотирьом особам призначено інший, більш м'який вид основного покарання, не зазначений в санкціях ст. 149 КК України (у всіх випадках – штраф). Ще двадцяти трьом особам суди призначили покарання у виді позбавлення волі нижче від найнижчої межі, встановленої в санкціях ст. 149 КК України. Водночас необхідно зазначити, що в деяких випадках, призначаючи більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, суди порушували вимоги ст. 69

КК України. Так, наприклад, Новозаводський районний суд м. Чернігова, призначивши більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, у вирокі від 25 липня 2022 року взагалі не вказав на наявність обставин, які пом'якшують покарання, а також не дослідив належним чином особу винного [13]. Деснянський районний суд м. Чернігова у вирокі від 23 жовтня 2023 року констатував наявність лише однієї обставини, що пом'якшує покарання (щирого каяття), однак, всупереч положенням ст. 69 КК України, призначив особі більш м'яке покарання, ніж передбачено законом [14]. В низці інших випадків суди зазначили про наявність обставин, які пом'якшують покарання, однак не з'ясували наскільки ці обставини знижують ступінь тяжкості вчиненого діяння; формально поставилися й до встановлення особливостей особи винного.

Покарання у виді позбавлення волі на певний строк суд призначив 99 особам (96,1%). Суди призначали цей вид покарання на такі строки: 2 роки – 1 особі (1%), 3 роки – 9 особам (9,1%), 3 роки 6 місяців – 1 особі (1%), 4 роки – 3 особам (3%), 5 років – 78 особам (78,8%), 6 років – 1 особі (1%), 6 років 6 місяців – 1 особі (1%), 7 років – 2 особам (2%), 8 років – 3 особам (3%). Таким чином, мінімальний строк призначеного покарання у виді позбавлення волі на певний строк за розглядуване посягання сягав 2 роки (у порядку призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом), максимальний – 8 років; здебільшого ж суди призначали покарання у виді позбавлення волі строком на 5 років, що відтак давало їм можливість звільнити засудженого від відбування покарання з випробуванням. Зверну увагу й на те, що максимальний призначений судом строк покарання у виді позбавлення волі (8 років) є мінімальним строком цього покарання, передбаченим санкцією ч. 3 ст. 149 КК України. Таким чином, український законодавець і вітчизняні суди по-різному оцінюють суспільну небезпеку торгівлі людьми [4, с. 13–14].

Чотирьом (3,9%) засудженим (у всіх випадках – за ч. 2 ст. 149 КК України) суди призначили покарання у виді штрафу (в порядку призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом). Розмір штрафу в одному випадку становив 3001 неоподатковуваний мінімум доходів громадян (51 017 гривень), в другому – 11 765 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (200005 гривень), ще в двох – 7000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (119 000 гривень).

Шести (5,8%) засудженим суд призначив додаткове покарання у виді конфіскації майна.

До реального відбування покарання засуджені лише 15 осіб (14,6%), інші 88 осіб (85,4%) звільнені від відбування покарання з випро-

буванням (ст. 75 КК України). Варто звернути увагу на те, що до позбавлення волі на певний строк з реальним його відбуванням засуджені тільки 11 осіб (з 99 осіб, яким суд призначив це покарання), до інших же застосовано штраф. Таким чином, до реального відбування покарання за торгівлю людьми суди засуджують навіть не кожного сьомого винного, а до покарання у виді позбавлення волі з реальним його відбуванням – лише кожного дев'ятого [4, с. 14].

Аналіз судової практики засвідчує, що рішення про звільнення особи від відбування покарання з випробуванням часто не підкріплені належною аргументацією або ж відповідні аргументи є непереконливими через їх формальний характер. Так, наприклад, Києво-Святошинський районний суд Київської області у вироку від 11 червня 2021 року взагалі не обґрунтував чому вважає за можливе звільнити винного від відбування покарання з випробуванням [15]. Своєю чергою, Рівненський міський суд Рівненської області у вироку від 22 червня 2023 року обмежився фактично нічим не підкріпленим твердженням про те, що виправлення обвинуваченого та запобігання вчиненню ним нових злочинів можливе без ізоляції його від суспільства [5].

На необґрунтованість рішень про звільнення засуджених від відбування покарання з випробуванням іноді звертають увагу апеляційні суди. Так, приміром, колегія суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Чернігівського апеляційного суду підкреслила, що суд першої інстанції не вказав та не обґрунтував, які саме дані про особу винного дають підстави для висновку про можливість його виправлення без реального відбування покарання. Зокрема, застосовуючи положення ст. 75 КК України, суд першої інстанції повною мірою не врахував усіх даних про особу винного, який є організатором вчинених злочинів (7 епізодів), та тяжкості цих злочинів (особливо тяжкі злочини), а також спричинених ними негативних наслідків [12].

Висновки. Таким чином, аналіз практики застосування покарання за торгівлю людьми дає змогу дійти таких висновків: 1) український законодавець і вітчизняні суди по-різному оцінюють суспільну небезпеку торгівлі людьми. Здебільшого суди віддають перевагу мінімальному строку покарання у виді позбавлення волі, зазначеному у санкціях ст. 149 КК України; 2) до реального відбування покарання за торгівлю людьми суди засуджують навіть не кожного сьомого винного, а до покарання у виді позбавлення волі з реальним його відбуванням – лише кожного дев'ятого. Абсолютна ж більшість засуджених за вчинення вказаного діяння звільняється від відбування покарання з випро-

буванням; 3) призначаючи покарання за торгівлю людьми, а також приймаючи рішення про звільнення засуджених від відбування покарання з випробуванням, суди допускають численні помилки, зменшення кількості яких має важливе значення для ефективної протидії вказаним посяганням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрушко А.В. Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи: монографія. Київ: Ваіте, 2020. 560 с.
2. Андрушко А.В. Злочини проти волі, честі та гідності особи (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Ужгород, 2021. 675 с.
3. Андрушко А.В. Практика застосування покарання за торгівлю людьми. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 3. С. 148–156.
4. Андрушко А.В. Про практику застосування покарання за торгівлю людьми. *Державна політика у сфері протидії торгівлі людьми і незаконній міграції: сучасні виклики для України та світу: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (7 червня 2024 року) / упор.: О.К. Марін, І.А. Вишневіська. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 9–15.*
5. Вирок Рівненського міського суду Рівненської обл. від 22 червня 2023 р. (справа № 569/25206/21) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112084082>
6. Вирок Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської обл. від 30 листопада 2022 р. (справа № 607/10920/22) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107914021>
7. Вирок Любашівського районного суду Одеської обл. від 27 липня 2021 року (справа № 507/968/21) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98593870>
8. Вирок Шосткинського міськрайонного суду Сумської обл. від 24 березня 2021 р. (справа № 589/4638/19) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96027737>
9. Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської обл. від 1 липня 2021 р. (справа № 344/96/21) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98005143>

10. Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 23 березня 2023 р. (справа № 521/7286/23) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/109793297>
11. Вирок Краснокутського районного суду Харківської обл. від 24 листопада 2021 р. (справа № 627/648/21) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/101629795>
12. Вирок колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Чернігівського апеляційного суду від 02 лютого 2024 р. (справа № 754/4136/23) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/116721894>
13. Вирок Новозаводського районного суду м. Чернігова від 25 липня 2022 р. (справа № 751/2375/22) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/105415064>
14. Вирок Деснянського районного суду м. Чернігова від 23 жовтня 2023 р. (справа № 754/4136/23) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/114371912>
15. Вирок Києво-Святошинського районного суду Київської обл. від 11 червня 2021 р. (справа № 369/4565/21) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/97594752>